

Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.
Серія 20. Біологія. – 2016. – випуск 6. – С. 158 - 168

УДК 581 (477) (092)

Зиман С.М., Івченко І.С., Рековець П.М.

ДЕНДРОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ Є.М.КОНДРАТЮКА (1914-1992)

З позицій сучасного розвитку дендрології висвітлена плідна діяльність члена-кореспондента НАН України, доктора біологічних наук, професора Євгена Миколайовича Кондратюка (1914-1992). Вперше проаналізовано становлення Є. М. Кондратюка як дендролога, виділено вісім основних напрямків його науково-педагогічної діяльності в дендрології.

Присвячено пам'яті відомого українського дендролога, члена-кореспондента НАН України, доктора біологічних наук, професора Євгена Миколайовича Кондратюка.

В зв'язку із сторічним ювілеєм вітчизняного вченого Є.М.Кондратюка, багатогранна діяльність якого неодноразово висвітлювалась біологами різних спеціальностей, нами здійснена спроба відтворити його маловідому нині діяльність як систематика деревних рослин і флориста-дендролога [7]. Серед новітніх матеріалів більш загального аналізу різноманітної діяльності цієї неординарної особистості привертають увагу дані Другої міжнародної наукової конференції [2; 23]. Відмітимо, що мальовничий куточок з погруддям Є.М.Кондратюка у Донецькому ботанічному саду відвідують як ветерани науки, так і молодь, яка лише починає свій шлях в дендрології. Довге і напружене змістовне життя в науці у Є.М.Кондратюка пов'язане з розвитком ботанічної науки як складової частини біології з помітним проникненням в екологію. Вирішальним чинником в ньому є дендрологічна складова.

Рис. Біологи минулого (зліва направо) В.В. Ревердатто, В.Е. Шмідт, І.Г. Підплічко, Є.М. Кондратюк

Становлення Є.М.Кондратюка як дендролога. Є.М.Кондратюк народився в с. Старому Солотвині Бердичівського р-ну, Житомирської обл. 10 жовтня 1914 р. У 1938 р. він з відзнакою закінчив біологічний факультет Томського державного університету ім. В.В.Куйбишева (сьогодні провідний національний дослідний Томський державний університет, міжнародна назва Leading National Research Tomsk State University, TSU). В університеті Є.М.Кондратюк навчався у відомого радянського ботаніка, знавця флори Сибіру професора В.В.Ревердатто (1891-1969) (рис.1), батько якого, В.А.Ревердатто, був французьким підданним, а предками – італійці. З 1919 р. В.В.Ревердатто викладав на кафедрі ботаніки Томського держуніверситету (ТДУ), був його проректором, працював деканом факультету і організував першу в Сибіру кафедру геоботаніки. У 1927 р. В.В.Ревердатто став директором Сибірського ботанічного саду, змінивши на даній посаді свого вчителя, видатного дендролога П.М. Крилова (1902-1990) (на його честь Є.М.Кондратюк у 1953 р. описав *Pinus krylovii* Serg. & Kondr. (*P. sylvestris* subsp. *krylovii* (Serg. & Kondr.) Busik). Співавторка Є.М.Кондратюка по даному виду (підвиду), учениця П.М.Крилова, професор кафедри ботаніки ТДУ Л.П.Сергієвська (1897-1970), під час війни орієнтувала роботу Гербарію університету на заготовку лікарської сировини. У 1935 р. В.В.Ревердатто очолив Біологічний науково-дослідний комплексний інститут при ТДУ. В.В.Ревердатто заснував наукову школу фітобіологів – дослідників лікарських рослин Сибіру. Багатогранність діяльності В.В.Ревердатто передалася його талановитому учню Є.М.Кондратюку, визначила його наукові інтереси та майбутню долю ботаніка-теоретика, для якого вирішальним критерієм завжди залишалась практика.

В 1939 р. Є.М.Кондратюк повернувся до України. Після війни, у лютому 1946 р., Є.М. Кондратюк приїздить до Житомира, працює на кафедрі ботаніки місцевого сільськогосподарського інституту. Він продовжує розпочаті ще перед війною флористичні дослідження Житомирщини, результатом яких став успішний захист у 1950 р. кандидатської дисертації “Дикоростуча флора Житомирського Полісся та можливості її використання в народному господарстві”.

На цей час Є.М.Кондратюк вже працював в Інституті ботаніки ім. М.Г.Холодного НАН України. Невдовзі він розпочав цілеспрямоване багаторічне дослідження хвойних рослин України, у тому числі – й викопних, в чому йому сприяв палеонтолог І.Г. Підоплічко (1905-1975). На його честь Є.М. Кондратюк назвав викопний вид *Pinus pidopliczkoana* Kondr. Переконливим підсумком багаторічних досліджень Є.М. Кондратюка став захист у 1963 р. докторської дисертації “Хвойні України у зв’язку з історією розвитку флори хвойних Східної Європи і Кавказу” (дисертація і автореферат написані російською мовою), а в 1960 р. українською мовою вийшла друком його монографія за назвою “Дикоростучі хвойні України” [16]. В результаті вивчення хвойних України були описані нові для науки види: *Pinus zerovii* Kondr., *P. fominii* Kondr., *P. rostellata* Kondr., *Juniperus klokovii* Kondr., виділені ряд *Sabinus* Kondr., родина *Juniperaceae* (Pilg.) Kondr. та порядок *Cupressales* (Neger) Kondr., відновлений вид *Picea montana* Schur.

Є.М.Кондратюк розробив нову систему класифікації і запропонував детальну графічну схему філогенії хвойних. Згідно існуючих на той час палеонтологічних даних, Є.М.Кондратюком висвітлена історія розвитку хвойних на території рівнинної частини Східної Європи з палеозою до кайнозою. Він поділяв фітоєдологічні ідеї М.В. Клокова (1896-1981), одним з перших в дендрології почав використовувати фізико-хімічні діагностичні ознаки, згодом втілені у біохімічний напрям систематики. Зокрема, для *Pinus fominii* Kondr. властива низька температура плавлення природної смоли. Окрім деревних рослин Є.М. Кондратюк достеменно знав флору південно-

східної Європи. Він був одним із авторів фундаментальної дванадцятитомної праці “Флора УРСР”, для якої опрацював складний рід *Achillea* L., описав новий вид *Achillea inundata* Kondr., і створив базис для проведення його різнобічних експериментальних досліджень [21].

Під керівництвом Є.М. Кондратюка на посаді директора Центрального ботанічного саду АН України (з 1958 р.) (нині – Національний ботанічний сад ім. М.М.Гришка НАН України) вже наступного року добігає завершення будівництво саду, поповнюються його дендрологічні колекції, проводяться фундаментальні теоретичні та прикладні дослідження. У 1964 р. об’єкти першої черги будівництва ботсаду були здані в експлуатацію і на початку літа вперше розпочато його відвідини киянами і гостями міста. У 1965 р. Є.М.Кондратюк зазначив: “Наші роботи повинні бути спрямовані на найшвидше одержання насіння місцевої репродукції, необхідно знайти досконаліші шляхи і методи підвищення стійкості рослин, які акліматизуються, навчитися подавати рослинам, якщо можна так висловитись, ефективну допомогу в їх боротьбі з несприятливими умовами, підвищити продуктивність і довговічність рослин” [18]. Як відомо, саме ці напрями пізніше успішно розвиваються науковцями цієї установи.

1965 р. був справді визначальним для становлення Є.М.Кондратюка як дендролога – вченого, організатора науки і педагогіки. З нового навчального року він завідує кафедрою ботаніки Української сільськогосподарської академії (нині Національний університет біоресурсів і природокористування). Невдовзі, у 1967 р. вийшла друком колективна монографія Є.М.Кондратюка, С.І.Івченка та Г.К.Смика [10]. Її автори, наводячи характеристики вищих рослин, розмежували трав’янисті і деревні рослини. Перші з них дослідили Є.М.Кондратюк і Г.К.Смик в розділі згаданої монографії, названому «Дикорослі лікарські рослини». Серед розмаїття трав’янистих рослин знаходимо й напівпаразитичну кущикову рослину Омела біла – *Viscum album* L., важливу для розуміння дендрологічних об’єктів. Для неї, як і для інших об’єктів, Є.М.Кондратюк і Г.К.Смик наводять назви російською, латинською і українською мовами, виділені напівжирним шрифтом, а також народну назви. Подані також лаконічні екологічні властивості, наведення районів збору, властивостей заготівлі сировини та її зберігання, склад і застосування, згадка близьких видів. Зокрема, расу Омели білої – Омелу австрійську (*V. austriacum* Beck.) та інших подібних рослин, автори наводять в порівняльно-біометричному відношенні. Такий комплексний підхід авторів сприяв формуванню наукової галузі про цілющі рослини.

В подальшому, працюючи директором Донецького ботанічного саду й активно досліджуючи деревні рослини у складі флори південного сходу України, Є.М.Кондратюк створив наукову школу. Він видав з односторонцями ряд колективних флористичних, соціологічних, ресурсологічних праць, котрі вирізнялись з-поміж подібних фітобіологічних праць 1960-1990-х рр. ґрунтовністю та вишуканістю. Так, в складі багатьох досліджених ним рослин колишній аспірант Є.М.Кондратюка, а згодом досвідчений фітобіолог Г.К.Смик, з 1960-х рр. відокремлював деревні, надаючи їм провідного ресурсознавчого, етноботанічного і аутозоологічного значення.

З 1970 р. Є.М. Кондратюк, переїхавши з родиною до Донецька, очолив Донецький ботанічний сад АН УРСР. У 1978 р. за розробку теоретичних основ створення, практику будівництва, наукову та організаційну діяльність Донецького ботанічного саду Є.М. Кондратюк та дендролог-лісовод В.П.Тарабрін (1931-1990) удостоєні премії ім. М.Г. Холодного АН УРСР. Результати їх наукових пошуків з проблем промислової ботаніки, зокрема антропогенного впливу на рослинність і флору Донбасу, охорони рідкісних і зникаючих видів місцевої

дендрофлори, використання рослин для оптимізації техногенних ландшафтів, стійкості рослин до промислового забруднення і шляхів відтворення і збагачення рослинних ресурсів в умовах розвиненої індустрії та високого ступеня урбанізації, викладені у колективній монографії [13]. Великої уваги Є.М.Кондратюк надавав питанням охорони деревних рослин, їх раціональному використанню та відтворенню у складі всієї природної флори на Південному Сході України [11].

Про результати досліджень рідкісних, ендемічних і реліктових, кормових (серед них – і деревних) рослин регіону в природних екосистемах і в умовах експозиції присвячені монографії донецьких систематиків і ресурсознавців деревних рослин [14; 19]. Їх дослідження важливі для розвитку сучасної дендрології, знайшли відображення у місцевому природоохоронному творі [22], що є продовженням загальноукраїнського зведення 2009 р.

Дендрологічні напрями в доробку Є.М.Кондратюка. Є.М.Кондратюк поєднав у своєму науковому доробку дві провідні дендрологічні складові – теоретичну і прикладну. Їх слід розглянути крізь призму **інституціонального напрямку** розвитку і формування НБС НАНУ імені М.М. Гришка. В перші роки будівництва ботанічного саду на Звіринці його науковим консультантом був призначений В.І.Липський (1863-1937), у 1922-1928 рр. – президент АН України. Після його смерті наукове керівництво було доручено професору Київського лісотехнічного інституту дендрологу В.Е.Шмідту (1880-1958), який обіймав посаду директора Ботанічного саду за сумісництвом. Після обрання у 1939 р. академіка М.М.Гришка (1901-1964) директором Інституту ботаніки, у 1940 р. директором Ботанічного саду було призначено Я.К.Гоцика (1921-1954). Будівництво саду натикалося на значні труднощі внаслідок неповного фінансування, відселення приватних осіб та кількох організацій, які розташовувались на 2/3 території майбутнього ботанічного саду. На початку Першої світової війни було зібрано близько 1050 видів рослин під відкритим небом і майже 1000 таксонів оранжерейних рослин, збудовано окремих корпус для наукових лабораторій фітобіологів В.М.Любименка (1873-1937), М.Г.Холодного (1882-1953), А.О.Сапегіна (1883-1946) (нині відділ нових культур). Під час тимчасової окупації Києва військами фашистської Німеччини більшість колекцій було втрачено, попри героїчні намагання невеличкої групи робітників, в основному жінок і виконувача обов'язків директора Ботанічного саду (до березня 1944 року) О.М. Бурачинського. Діяльність по будівництву та відновленню Ботанічного саду посилилась вже після визволення Києва, коли на Звіринці відновились роботи. У липні 1944 р. ботсад надано статус самостійної установи АН України під керівництвом ботаніка-селекціонера М.М.Гришка, з виконанням архітектурно-планувальної частини проекту головним архітектором м. Києва О.В.Власовим (1930-1962). З 1964 р. ботсад щорічно приймав більше третини населення Києва і його численних гостей, а загальна кількість відвідувачів згодом перевершила 1 млн. на рік. Колекції і експозиції ботсаду стали аудиторіями під відкритим небом для десятків тисяч учнів шкіл, професійно-технічних училищ, середніх учбових закладів і студентів вищих навчальних закладів (ВНЗ), особливо біологічних, лісотехнічних, сільськогосподарських, медичних, фармацевтичних та інших напрямків. Вдалою формою проведення занять став “Урок ботаніки в ботаніці”, який стали практикувати з кінця 1980-х рр. для учнів шкіл, гімназій, ліцеїв, коледжів і студентів ВНЗ, щороку викладачі регулярно проводили весняну, літню і осінню практику на території НБС НАН України.

На початку 1950-х рр. з'явилась низка праць Є.М.Кондратюка: «До питання про статевий диморфізм у сосни», «Деякі фізико-хімічні властивості живиці сосен звичайної й Фоміна та їх значення в діагностиці видів», «Сосни з широкою і вузькою

кровою», «Про так звану дармштадську сосну з кривими стовбурами». котрі, як видно вже з їх назв, важливі для розвитку **біоморфологічного напрямку** в дендрології. В 1957 р., на науковій сесії, присвяченій 100-річчю від дня народження видатного вітчизняного фітобіолога Г.І.Танфільєва (1857-1928) [8] в Одесі Є.М.Кондратюк пропонує розвиток **критико-систематичного напрямку** на прикладі голонасінних як провідних рослин для Криму, котрий лише в 1956 р. увійшов до складу України.

Наголосимо ще на одному прикметному напрямі розвитку дендрології, **концептуально-полемічному** і згодом не згадуваному більшістю істориків цієї галузі. На вирішальному для подальшого розвитку дендрології етапі – періоді завершення роботи над видатними виданнями «Флора ССРСР» і «Флора УРСР» у першій половині 1960-х рр., Є.М.Кондратюк відчайдушно спробував відстояти вже сформовані, але доволі непевні паростки ейдологічної концепції виду, вступивши в нерівну полеміку з могутнім колективом російських ботаніків і істориків науки [1; 12]. Тепер, з висоти другого десятиліття XXI ст. зрозуміло, що цей сміливий, проте недостатньо обґрунтований випад Є.М.Кондратюка був приречений на поразку. Більш ніж півсторіччя поспіль естонський міколог Е.Пармасто зазначив про хибність ідеї використання категорії колективних або інших укрупнених видів для інтересів практики [30]. Поєднання споріднених спеціалізованих видів в один призводить до неправильного розуміння їх біологічних властивостей і застосуванню нераціональних способів боротьби з шкідливими для сільського і лісового господарства видами. На жаль ні в 2-й половині XX ст., ні на початку XXI ст. в дендрології більше практично не дискутувалось дане вузлове для всієї фітобіології і фітогеографії питання. Втім, саме завдяки розгляду питань обсягу видів у деревних рослин відбулася трансформація класичної “географії рослин” минулого у модернізовану “фітогеографію” XXI ст.

Статистичний підхід до опису виду був необхідним й досі залишився актуальним. Викорбувалось розуміння виду як сукупності особин, які відрізняються один від одного завдяки інколи незначним або істотним варіюванням різних ознак. Їх чисельність є провідним чинником для розуміння “біологічного” виду, поняття якого розвивали фітобіологи і біогеографи як минулого (А.П.Семенов-Тянь-Шанський, М.І.Вавілов, А.К. Кейн, К.М.Завадський, Ч. Джефрі, Е. Майр), так і сучасності [27]. Загальновідомий факт внутрішньовидового варіювання, досліджуваний біологами впродовж XX ст., недостатньо враховували вітчизняні дендрологи-систематики періоду 2-ї половини XX ст. Цю тенденцію продовжили і в сучасних мікологічних дослідженнях, проте і в них численні видоописи не дозволяють досягнути варіювання цих видів. Задовільненню вимог у сучасному трактуванні популяцій деревних рослин сприятиме застосування статистичних концепцій і використання методів статистики. Для обґрунтування дендрологічних відкриттів видових (підвидових) таксонів недостатньо лише декларувати малу варіабельність конкретної ознаки, а необхідно, використовуючи й статистичні параметри, такі як коефіцієнт варіації випадкової величини – міри її відносного розкиду. Відмітимо, що Є.М.Кондратюком були здійснені спроби такого переходу. Вони відбулися вже на початку останньої третини XX ст. у колективних монографіях **карпологічного спрямування** [4; 10].

Є.М.Кондратюк у головній праці своєї наукової кар’єри, присвяченій голонасінним рослинам, наголосив, що вона є першою спробою монографічного вивчення і узагальнення розпорошених матеріалів “...по флоре хвойних Украинской ССР в ее современных административных границах” (виділено нами – С.З. та ін.). Автор розглядає територію досліджень “Украины на общем фоне их развития на территории крупных естественно-исторических регионов, каковыми являются Восточная Европа и Кавказ...”, й повідомляє про “экспедиционные поездки

в район Средней Волги, Южный, Средний и Сев. Урал, Мурманскую, Ленинградскую, Московскую, Курскую области РСФСР, Карельскую АССР, Эстонскую, Латвийскую, Литовскую, Белорусскую ССР и Западную Сибирь, где был собран значительный сравнительный материал по флоре хвойных, а также просмотрены крупнейшие гербарные коллекции СССР” [15, с. 3].

Є.М.Кондратюк зазначав, що “Сосна, ель, лиственница, пихта – являются главными лесообразующими породами наших хвойных и хвойно-широколиственных лесов<...>. Древесина, смолы и продукты их переработки находят самое широкое применение в различных отраслях <...> хозяйства. Велика их противоэрозионная и лесомелиоративная роль, многие хвойные имеют широкое применение в зеленом строительстве наших городов, сел, шахт, курортов и рабочих поселков, а выделяемые ими летучие вещества – фитонциды делают их еще более ценными. Фитонциды хвойных обладают сильными бактерицидными свойствами и человечество многим обязано им как “санитарам”, играющим первостепенную роль в очистке воздуха от патогенных микроорганизмов. Это благоприятное действие лесных растений было образно названо покойным акад. А.А. Гроссгеймом “невесомой ценностью лесов”. Є.М.Кондратюк наголошував на тому, що “Флора хвойных Украины подвергалась критической систематической обработке более 30 лет тому назад, а флора хвойных западных областей УССР вовсе не обрабатывалась советскими флористами. В состав УССР теперь входит и Крымская область, флора которой изучалась в отрыве от материковой части Украины” [15, с. 4].

На превеликий жаль, Є.М.Кондратюк не зміг позбутись і біологічних тенденцій, згубних для вітчизняної біології 2-ї третини ХХ ст. Ним декларується, що “Исторические решения августовской сессии ВАСХНИЛ 1948 г, обеспечили решающую победу материализма над идеализмом в биологической науке и, в первую очередь, в учении о наследственности и ее изменчивости. Восторжествовала материалистическая идея о наследовании приобретенных признаков в процессе индивидуального развития организмов под влиянием изменяющихся условий среды. Реакционному учению А. Вейсмана, Г. Менделя, Т. Моргана нанесен сокрушительный удар как в области теории, так и в области практики растениеводства и животноводства” [15, с. 4]. Є.М.Кондратюк називав його етапом “советского творческого дарвинизма” і вважав, що “Проблема вида и сегодня остается одной из центральных проблем современной биологии, она остается старой и одновременно вечно новой. Многие вопросы и сегодня являются глубоко дискуссионными. Так, например, и при жизни Ч. Дарвина, и в наши дни никому не удалось провести четкой «пограничной линии» между видами и подвидами, подвидами и разновидностями, разновидностями и формами и т. д., хотя попыток такого порядка было сделано немало. Это становится понятным, если при познании живой природы мы ни на минутку не будем забывать о том, что органическая природа непрерывно развивается <...>. В. Л. Комаров был целиком правым, заявляя, что легко было иметь дело с видами во времена К.Линнея, когда их считали неизменными и раз навсегда данными” [15, с. 5].

Біологічна обізнаність Є.М.Кондратюка дозволила автору дисертації і монографії констатувати, що “...зоологи в большинстве случаев стали па путь признания «крупных видов» (линнеонов), но с обязательным признанием подвидов (географических рас), в силу чего они для обозначения подвидов пользуются триномиальной номенклатурой, при этом вид – таксон – оказывается понятием сборным, а фактически они имеют дело с подвидами”. В цьому дослідженні Є.М.Кондратюк дотримувався принципу конкретних видів і видових рядів. Для підтвердження своїх поглядів на дендрологічну систематику, він посилався на праці

вітчизняних флористів – І.Ф.Шмальгаузен та В.І.Талієва, які дотримувались позицій крупних видів, проте описували “конкретні види” *Erodium beketovii* Schmallh., *Scutellaria dubia* Tal. et Sclur. Непохитним авторитетом для Є.М.Кондратюка залишався патріарх вітчизняної ейдології М.В.Клоков, котрий виступив редактором його згаданої монографії “Дикоростучі хвойні України” [16].

Є.М.Кондратюк дійшов висновку: “...целый ряд систематиков считает, что наличие промежуточных или переходных форм не дает основания для выделения отдельных родственных видов и это приводит к сведению объективно существующей в природе крайне разнообразной в своих проявлениях биологической дифференциации к чему-либо одному. В живой природе, как раз, нет таких границ и абсолютных разграничительных линий, она представляет собой единство прерывности и непрерывности” [15, с. 7]. На цих же принципах побудований центральний, III – й розділ дисертації Є.М.Кондратюка “Критико-систематический обзор хвойных Украины” [15, с. 15]. В ній висвітлено “результаты критической обработки дикорастущей флоры хвойных Украины и сопредельных территорий, представленной родами; *Abies*, *Larix*, *Pinus*, *Picea*, *Cembra*, *Taxus*, *Juniperus*, *Sabinus*”. До конспекту видів автора включені *Taxus baccata* L., *Pinus pallasiana* Lamb., *P. stankeviczi* (Suk.) Fom., *P. silvestris* L. s. str., *P. fominii* Kondr., *P. rostellata* Kondr., *P. zerovii* Kondr., *P. cretacea* Kalenicz., *P. mughus* Scop., *Cembra cembra* (L.) Kondr., *Abies alba* Mill., *Picea abies* (L.) Karst., *P. montana* Schur., *Larix decidua* Mill., *L. polonica* Racib. et Shafer, *Juniperus communis* L., *J. sibirica* Burgsd., *J. depressa* Stev., *J. klokovii* Kondr., *J. oxycedrus* L., *Sabinus sabinus* (L.) Kondr., *S. foetidissima* (Wild.) Kondr., *S. excelsa* (M. Bieb.) Kondr. Ми вважаємо за доцільне залишити наведений реєстр без коментарів, проте висловити надію, що подальшими дослідженнями хвойних ці дані будуть неодмінно охоплені. Це тим більш потрібно, оскільки низкою авторів окремі види, описані Є.М.Кондратюком, навіть не згадуються. Сам автор, починаючи з середини 1960-х рр., також практично не наводить їх у своїх змістовних практико-дендрологічних розробках. Проте, на наш погляд, ця складова дендрологічної діяльності Є.М.Кондратюка потребує сучасного осмислення і продовження [5]. Адже згадані біномінали, наведені Є.М.Кондратюком, не потрапили в жодне з видань «Червоної» і «Зеленої» книг України. Згаданий феномен є тим більше вражаючим, оскільки саме **дендрографічний напрямок** [8] діяльності Є.М.Кондратюка потребує сучасного комплексного аналізу згідно новій лінійній системі голонасінних [28]. Варто також врахувати нові дослідження роду *Pinus* L., виконані на світовому рівні [28; 29]. Результати молекулярно-генетичних досліджень [20] свідчать про те, що кримські рослини, визначені як *P. sylvestris* s.l., спорідненіші з північно-кавказькими популяціями цього виду та дуже відокремлені від західно-кавказьких, які ідентифіковані як *P. kochiana* Klotzsch ex K. Koch.

У роді *Juniperus* вид *J. deltoides* R.P. Adams раніше вважали таксоном, що належить до *J. oxycedrus* L., від якого відрізняється формою листків і лусочок шишкоягід. Справжній *J. oxycedrus* поширений в Португалії, Іспанії, Франції та Марокко [25]. Монограф роду Р.Адамс у новітній обробці навів *J. deltoides* для України [26]. Щодо *Juniperus communis*, то результати молекулярно-генетичних досліджень [24] вказують, що його різновиди var. *communis* та var. *saxatilis*, котрі зростають в багатьох місцях євразійського ареалу виду як деревоподібні, ідентичні. *Juniperus depressa* Steven за пріоритетом належить до північноамериканського таксону *J. depressa* Raf. ex M'Murtrie, 1819 = *J. communis* L. var. *depressa* Pursh. [25].

Провідний для дендрології **географічний напрямок** Є.М.Кондратюк намагався розвинути у IV-у розділі своєї докторської дисертації “Закономерности географического распространения хвойных Украины” [15, с. 22]. Для сучасних і

майбутніх дослідників наведені в ньому дані також становлять значний інтерес. У розділі V “Пути рационального использования хвойных в народном хозяйстве” [15, с. 29]. Є.М.Кондратюк продовжив розвивати **господарський напрямок** дендрології, який в подальшому став для нього провідним. У 1972 р. він став чл.-кор. АН України, у 1978 р. – лауреатом премії ім. М.Г. Холодного. У 1981 р. Є.М.Кондратюку присвоєно звання Заслужений діяч науки Української РСР. Продовжуючи дослідження в галузі систематики, флористики, інтродукції та акліматизації деревних рослин, Є.М.Кондратюк створює засади промислової ботаніки. Свою наукову діяльність вчений поєднував з розвитком **педагогічного напрямку** в дендрології. Впродовж 15 років в Донецькому державному університеті (нині Донецький національний університет тимчасово, в зв'язку з воєнними подіями на сході України, розміщується в м. Вінниці) він читав курс філогенії вищих рослин, виховав сина Станіслава, відомого фахівця в галузі науки і техніки, та доньку Наталію, міколога [3; 6].

Відомо, що дендрологи Є.М.Кондратюк і О.Л.Липа (1907-1990) товаришували. Так, зберігся примірник «Промышленной ботаники» з жартівливим написом її автора і редактора Є.М.Кондратюка “Славному Олексію Лаврентійовичу, проф. Липа, в знак багаторічної дружби”, датований квітнем 1981 р. О.Л.Липа помер наприкінці 1990 р., а Є.М.Кондратюк, – через півтора року. Подальшим рокам розвитку дендрології бракувало цих та інших колосів нашої науки. Такі вчені як Є.М.Кондратюк не були б байдужими до прикрого факту поступового зменшення на карті рослинності України площі цілої зони – Лісостепу, в тому числі Лівобережного Лісостепу, розміщеного в межах Дніпровсько-Донецької западини, вивпненої осадовими породами, в яких виявлено поклади нафти і природного горючого газу, кам'яної солі. Загальна південна межа Лісостепу в Україні, яка відступає на північ, ще зберігає прикметні деревні рослини, що визначаються такими показниками: розміром певної рослини, її формою, фактурою і забарвленням стовбуру, формою і кольором гілок, орнаментом галушення, формою крони, декоративними якостями листків. Від розмірів дерев і кущів залежать композиційні прийоми їх використання в насадженнях, показники щільності розміщення в групах, гаях, по рядових смугах, визначення кількості рослин, що висаджуються на одиницю певної території, яка підлягає озелененню. При цьому висота дерев виступає в якості провідних, визначальних і характерних ознак, які забезпечують вертикальне оформлення просторів, що озеленюються, і створення різноманітних і динамічних силуетних контурів.

Висота ж чагарників, притаманних Лісостепу, має дещо іншу спрямованість. Вона проявляється при урахуванні плавного переходу від зімкнених деревних насаджень до відкритих просторів з колекціями газонних трав. Провідна роль цього чинника особливо помітна при створенні системи різновеликих груп чагарників. Вони перериваються, проте ефектно контрастують із загальним фоном деревних насаджень. Урахування згаданих нами числених вимірів необхідне для успішного здійснення процесу відтворення їх природних контурів. Для розмірів деревних рослин визначальним фактором є комплекс умов зростання, з виділенням провідного значення одного з них. Звичайно, естетичне сприйняття таких композицій є й питанням смаку, доволі різноманітним у людей різного віку, виховання і освіти. Зокрема, вони неоднаково сприйматимуть такі варіанти як **рівномірне** завершення кінцівок гілок, що надає природності окресленню крон з одночасним наближенням до певних геометричних форм, і **нерівномірне**, з утворенням неправильних, довільно-живописних форм. Нині активно розробляються дендрологічні частини проектів нових парків, скверів, озеленення промислових територій. Непересічне значення в них мають сучасні дослідження старовинних парків, їх історія. Обстежуються існуючі

насадження деревних рослин, укладаються проектні пропозиції по їх реконструкції. Розроблені проекти реконструкції парків «Березова Рудка», «Немерче» та ін., створюються нові дендропарки. Архітектурно – планувальні частини проектів здійснюють архітектори з максимальним урахуванням висновків дендрологів. Географія дендрологічних подорожей, котрих бракувало поколінню Є.М.Кондратюка, розвиває ландшафтний клуб м. Києва та інші подібні організації. Він дозволив відвідати об'єкти багатьох країн європейського континенту, зокрема, дослідити декоративне розсадництво в Польщі.

Висновки

1. Аналіз багатогранної фітобіологічної діяльності Є.М.Кондратюка дозволив вперше виділити в її дендрологічній складовій вісім наукових напрямів: **інституціональний, біоморфологічний, критико-систематичний, карпологічний, дендрографічний, географічний, господарський і педагогічний.**

2. Дендрологічна діяльність Є.М.Кондратюка забезпечила у ХХІ ст. поєднання історичного процесу розвитку географії деревних рослин і наближення до здійснення флористичних (дендрофлористичних) районувань.

3. Згідно новій лінійній системі голонасінних необхідно проведення сучасного комплексного аналізу з урахуванням світових досліджень видів роду *Pinus L.*

4. Дендрологія, яка розвивається завдяки діяльності ландшафтних клубів багатьох країн, має враховувати порівняльно-історичні і фітоценотичні підходи, недостатньо затребувані в природознавстві попередньої наукової епохи.

Використана література:

1. Бочанцев В.П. К вопросу об объеме вида у высших растений. // В.П.Бочанцев, С.Ю. Липшиц – Бот. журн. – 1955. – Т. 40. – № 4. – С. 542-547
2. Глухов О.З., Бурда Р.І. Творчий шлях члена-кореспондента АН України Євгена Миколайовича Кондратюка / О.З.Глухов, Р.І. Бурда.// Інтродукція, селекція та захист рослин: Мат. 2-ої міжн. наук. конф. /– Донецьк. – 2009. – Том 1. – С. 14-22
3. Горєва-Слидзюк Е.О. Кондратюк Євген Миколайович (1914–1992) / Е.О. Горєва-Слидзюк. – Житомир: ДАУ, 2004. – 24 с..
4. Дудик Н.М. Атлас плодів і насіння бобових природної флори УРСР / Н. М. Дудик, Є. М. Кондратюк. - К. : Наукова думка, 1970. - 216 с.
5. Єна А.В. Критичні нотатки до систематики Pinophyta у флорі України. // А.В.Єна, М.В. Шевера. – Чорноморськ. бот. журн. – 2011. – Т. 7, N 2. – С. 113-118.
6. Закусило О.М. Кондратюк Євген Миколайович (10.10.1914 – 21.09.1992) – ботанік, член-кореспондент АН України (1972) // Інститут архівознавства. Фонд № 291, опис № 1 документів особового походження за 1948-1991 рр.;
7. Івченко І.С. Історичні тенденції виникнення, формування та розвитку дендрологічної систематики та флористики // Укр.фітоцен.зб. Сер. А. – Фітосоціологія./ І.С.Івченко– 1999. – № 1-2 (12-13). – С. 149-152
8. Івченко І.С.Історичне формування дендрології / І.С.Івченко – К.: Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова. – 2011. – 351 с.
9. Івченко І.С.Науковий спадок професора Бориса Заверухи. / І.С.Івченко, М.О.Поліщук, А.В.Шумілова // Наук. часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Сер. № 20. Біол. – 2012. – Вип. 4 – С. 216-224
10. Кондратюк Е.Н. Дикорастущие лекарственные и плодово-ягодные растения Украины / Е.Н.Кондратюк, С.И.Ивченко, Г.К. Смык. – К. : Урожай. – 1967. – 180 с.

11. Кондратюк Е.Н. Конспект флоры юго-востока Украины. Сосудистыерастения / Е.Н.Кондратюк, Р.И.Бурда, В.М. Остапко . – 1985 . – 272 с.
12. Кондратюк Е.Н. Некоторые замечания о статье В.П.Бочанцева и С.Ю.Липшица “К вопросу об объёме вида у высших растений”. / Е.Н.Кондратюк – Ботан. журн. – 1957. № 2. – С.240-245
13. Кондратюк Е.Н. Промышленная ботаника // Е.Н.Кондратюк, В.П.Тарабрин, В.И.Бакланов, Р.И.Бурда, А.И. Хархота. – К. Наук. думка. – 1980. – 260 с.
14. Кондратюк Е.Н. Редкие эндемичные и реликтовые растения юго-востока Украины в природе и культуре // Е.Н.Кондратюк, В. М. Остапко. – Наук. думка. – 1990. –149 с.
15. Кондратюк Е.Н. Хвойные Украины в связи с историей развития флоры хвойных Восточной Европы и Кавказа / автореф. дис. на соискание научн. степени докт. биол. наук: спец. 03.00.05 “Ботаника” / Е. Н. Кондратюк. – Харьков. – 1960. – 43 с.
16. Кондратюк Є.М. Дикоростучі хвойні України / за редактуванням М.В.Клокова / Є.М. Кондратюк. – К. : Вид-во АНУРСР, 1960. – 120 с/
17. Мосякин С.Л. Вид и видообразование у растений: фитоэкологические взгляды М.В.Клокова и современность / С.Л. Мосякин. – К.: Ин-ут ботаники им. Н.Г.Холодного НАН Украины. – 2008. – 72 с.
18. Отчет о научной и научно-организаторской деятельности ЦРБС АН УРСР за 1964 г. – Архів НБС ім. М.М. Гришка НАН України. – оп. 1. – од. зб. 286. – Арк. 12 – 15
19. Природные растительные кормовые ресурсы Донбасса / Под общ. ред. Кондратюка Е. Н. - Киев: Наук. думка, 1986. - 192 с.
20. Санников С.Н. Фитогеногеографический анализ дифференциации популяций сосны обыкновенной Крыма и смежных регионов/ С.Н.Санников, П.И.Шлапаков, И.В.Петрова и др. // Состояние природных комплексов Крымского природного заповедника и других заповедных территорий Украины, их изучение и охрана: Матлы науч.-практ. конф., посвященной 80-летию Крымского природного з-ка. – Алушта, 2003. – С. 115-117
21. Сытник К.М. Тысячелистники. / Под ред. К.М. Сытника./ К.М.Сытник, А.Ф.Андрощук, М.В.Клоков и др. – К.: Наук. думка. – 1984. – 272 с.
22. Червона книга Донецької області: рослинний світ (рослини, що підлягають охороні в Донецькій області) / Під загальною ред. В.М. Остапка. – Донецьк: Вид-во «Новая печать», 2010. – 432 с.
23. Черевченко Т.М. Вклад члена-кореспондента АН УРСР Євгена Миколайовича Кондратюка в розвиток Національного ботанічного саду імені М.М.Гришка НАН України / Т.М.Черевченко, Н.В. Чувікіна. // Інтродукція, селекція та захист рослин: Мат. 2-ої міжн. наук. конф. – Донецьк. – 2009. – Том 1. – С. 23-26
24. Adams R. P. Analysis of *Juniperus communis* and its varieties based on DNA fingerprinting // Biochemical Systematics and Ecology./ R.P. Adams, R.N. Pandey. – 2003. – Vol. 31. – P. 1271-1278
25. Adams R. P. Junipers of the World: The genus *Juniperus*. / R.P. Adams – Bloomington: Trafford Publishing Co., 2011. – 426 p.
26. Adams R. P. *Juniperus deltoides*, a new species, and nomenclatural notes on *Juniperus polycarpos* and *J. turcomanica* (Cupressaceae)/ R. P. Adams // Phytologia. – 2004. – Vol. 86 (2). – P. 49-53
27. Blackwell M. The Fungi: 1, 2, 3 ... 5.1 million species? // American Journal of Botany / M. Blackwell. – 2011. – Т. 98. – № 3. – С. 426-438
28. Christenhusz M.J.M. A new classification and linear sequence of extant gymnosperms // Phytotaxa. / M.J.M.Christenhusz, R J.L.eveal, A.Farjon, M.F.Gardner, R.R.Mill, M.W.Chase. – 2011. – Vol. 19. – P. 55-70

29. Farjon A. World checklist and bibliography of Conifers/ A.Farjon. – Kew: Royal Botanic Gardens, 2001. – 309 pp Mirov N.T. The genus Pinus./ N.T. Mirov. – NY: Ronald, 1967. – 602 p.
30. <http://gribnikoved.ru>

С.М. Зиман, И.С. Ивченко, П.М. Рековец

ДЕНДРОЛОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ Е.Н. КОНДРАТЮКА (1914-1992)

С позиций современного развития дендрологии освещена плодотворная деятельность члена-корреспондента НАН Украины, доктора биологических наук, профессора Евгения Николаевича Кондратюка (1914-1992). Впервые проанализировано становление Е.Н. Кондратюка как дендролога, выделено восемь основных направлений его научно-педагогической деятельности в дендрологии.

S.M. Zyman, I.S. Ivchenko, P.M. Rekovets

DENDROLOGICAL ACTION E.M. KONDRATJUK (1914-1992)

From positions of modern development of dendrology fruitful activity of member-correspondent of NAN of Ukraine, doctor of biological sciences, professor Eugen Nick Kondratyuka is lighted up (1914-1992). Becoming of E.N. Kondratyuka as dendrology is first analysed, eight basic directions his scientific-pedagogical activity are selected in dendrology.

Надійшла 10.12. 2013 р.